

A látszatforradalom és gyermekei

Az elmúlt tizenkét hónap tapasztalatai alapján, amelyekre a Szövetési Köztársaságban és az USA-ban tettem szert, arra a meggyőződésre jutottam, hogy az egyetemistákból és diákokból kiinduló tiltakozási mozgalom viszonylag kis kiterjedése dacára, és nem beszélve most a szervezett erőszak kifejtésére vonatkozó eszközök hiányáról, új és komolyan

veendő perspektívát nyitott a mélyebb társadalmi struktúrák megváltoztatása számára. Ez a perspektíva felszabadítja a magasan fejlett ipari társadalmak átalakítására irányuló pillantást. Ebből, ha a perspektíva nem csal, létrejöhetne egy olyan társadalom, amelynek előfeltevése egy szocialista termelési mód, és ugyanakkor egy nem-bürokratizált uralom, vagyis a materialista értelemben vett politikai szabadság jellemzi. Ugyanakkor a restauratív kényszer és a tradíció nyomása a baloldalra is olyan erős, hogy olyan hamis interpretációk vezettek cselekedetekhez, amelyek már a kezdetet is diszkreditálják, és a siker amúgy is kicsi esélyét még inkább csökkentik. Ez a félelem képezi az itt következő kritika alapját.

1. A diákok és az egyetemisták tiltakozásának közvetlen célja a nyilvánosság politizálása

Az államilag szabályozott kapitalizmus társadalmi rendszere csak gyen-

Elhangzott 1968. június 2-án, a frankfurti egyetem menzáján, először megjelent: *Frankfurter Rundschau*, 1968. június 5. (Egy rövid előszóval és egy hatodik tézissel kiegészítve újra megjelent: Jürgen Habermas: *Protestbewegung und Hochschulreform*, Suhrkamp Verlag 1969. 188–201.) „Ott voltam Frankfurtban, amikor Habermas előadta a maga [öt] tézisét [...] Krahl és Brückner reakcióin láttam, hogy a tézisek hamisak (hamisaknak kell lenniük). De valójában csak sokkal később gondoltam át őket. A következő eredménnyel: mivel Habermas a legtöbb dolgot jól látta, ezért jól tettük, hogy ignoráltuk a véleményét, mert egyébként a forradalom még előbb kifulladt volna.” Manfred Lauer: *Vierzig Jahre 1968. Ein Literaturüberblick*, Berliner Debatte Initial, elektronischer Sonderdruck 2009. 135.

ge legitimációs bázissal rendelkezik. Egy olyan pótideológiára támaszkodik, amely az eltérítésre és a privatizálásra irányul. A stabilitást és gazdasági növekedést biztosító politika ma csak azért tudja megőrizni az adminisztratív és a technikai feladatok szakszerű megoldásának látszatát, mert a nyilvánosság depolitizálódott. A technokratikus látszat, amely igazolja a széles rétegek depolitizálását, maga is csak a depolitizálás által válik lehetségessé. A társadalmi kártalanítások (amelyek biztosítják a nem-politikus polgárok lojalitását) kapcsolatot teremtenek az egyes emberek érdekei és az önállósított állami bürokrácia között. Ezeket a kártalanításokat a pénz és az idő absztrakt egységével mérik, és mint ilyenek, e kártalanítások nem gyakorlatiak. Nem tartalmaznak semmiféle orientációt az együttélés kielégítő formái és normái számára. A gyakorlati következményekkel bíró kérdések messzemenően ki vannak iktatva a nyilvános vita hatóköréből. Ezek a rendszer alapjainál kezdődnek: a tőke-értékesülés privát formáinál és a társadalmi termék növekményének elosztásánál, aztán az előzetesen rögzített prioritásokra vonatkoznak a tartományi költségvetésekben, végül a következményekkel terhes kutatási és fejlesztési beruházásoktól a regionális tervekben át a házassági jogig ívelnek. Ezeknek a kérdéseknek el kellene veszíteniük a maguk ezo-

terikus látszatát, mielőtt a kereteik, amelyek között definiálva vannak, vita tárgyát képezik.

Ha azonban az uralmi rendszert már szinte csak negatívan, a szélesebb rétegek érdekeinek elterelésén, a magánszférán és a már nem affirmatív, gyakorlati jellegű célokon át határozzák meg, akkor a kritika célpontja egyértelműen meghatározott. A harc a depolitizált nyilvánosság ellen irányul, amelynek talaján az akaratképzés már nem tud demokratikus formát felvenni. A harc az olyan apparátusok ellen irányul, amelyek tartósan hozzákötik a népesség tudatát privát folyamatokhoz és a perszonalizált viszonyokhoz. Mindenekelőtt olyan publikációs nagyvállalkozásokra gondolunk, amelyek nemcsak, hogy létrehozzák a privatizált olvasóközönséget, hanem annak érzelmeit (a nem véletlen politikai előítéletek számára) esetről esetre mobilizálják, és ki is zsákmányolják. Így jön létre egy olyan konfliktus-zóna, amely már nem hozható fedésbe az osztályellentétek időközben megmerevedett frontvonaláival.

2. Az egyetemisták és a diákok mozgalmak a maga sikerét az új demonstrációs technikák fantáziadús kitalálásának és alkalmazásának köszönheti

A korlátozott szabálysértés új technikái az erőszak nélküli ellenállás

repertoárjából származnak, amelyet az utóbbi években az amerikai polgárjogi mozgalomban próbáltak ki és szélesítették ki. Ezek a technikák egy bürokratikus uralmi apparátussal szemben és a fogyasztói tömegbefolyásolás publicisztikai szféráját szem előtt tartva, új helyi értéket kapnak. Benyomulnak egy frontálisan megtámadhatatlan rendszer hézagjaiba; viszonylag kis ráfordítással aránytalanul nagy hatást érnek el, mert a komplex és ezért támadható kommunikációs hálózatok érzékeny pontjaira mutatnak rá.

Ezek a demonstrációs technikák ezen túlmenően egy új közegben merültek el. A dehumanizált világ ellenképei – miközben a popkultúrából származnak – a félig-tudattalanba lecsúszott köznapi legitimációkat egy ironikus megkettőzéssel keresztül a nevetségességnek szolgáltatják ki. Ez heves háritási reakciókhoz vezet, de ahhoz az üdvözlendő sokkhoz is, amely kiprovokálja a rutinjainkra és a rutinizált elfojtásainkra vonatkozó csodálkozó rákérdezést. Így létrejött a fegyvereknek egy olyan arzenálja, amelyben egyvalami közös – a játék egy olyan sajátos virtuális karaktere, amelyet politikai eszközként csak akkor lehet komolyan bevetni, ha a másik fél ugyan kényszerítve van, de mégis részt vesz a játékban. Ezek a fegyverek csak azért sérthetnek, mert nem tudnak halálra sebesíteni.

Ez az összefüggés láthatóvá teszi azt a harmadik mozzanatot, amely kitünteti az új demonstrációs technikákat. Pszichológiailag tekintve a kényszerítés és a felnövekvők dacos reakcióiról van szó a figyelmetlen, de mégis viszonylag elnéző szülőkel szemben. A hatásukat természetesen csak akkor érik el, ha nem infantilisán, hanem felnőtt módjára, vagyis fölényesen alkalmazzák őket. Természetesen a felnőtt applikáció is elkövet szabálysértéseket, amelyek a megjelenési formájukat tekintve gyakran középszerű szinten helyezkednek el, ezeket harminc fölött már aligha lehet alkalmazni. Ennyiben a fiataloknak (mint tapasztalt harcosoknak) az idősközhöz címzett felszólítása, hogy vegyenek részt a praxisukban, naiv. Az új technikák nem generáció-semlegesek. Azok, akik ezt ignorálják, és egy közvetlen participációra szánják el magukat, vagy félreismerik az ifjúsági tiltakozás karakterét, vagy pedig a személyiségfejlődésük egy másik korosztállal mutat affinitást.

Ha az új technikákat kielégítően meg lehet ragadni, mint elvileg erőszakmentes, szimbolikus és korosztályhoz kötődő technikákat, akkor a funkciójuk felől sem lehetnek kétségeink. Kiválóan alkalmasak arra (és csak arra), hogy eltávolítsuk a publikációs gátakat, és tömeges felvilágosítási folyamatokat indítsunk el. Az új demonstrációs technikák etalál-

ják a legitimációra rászoruló uralmi rendszer egyetlen gyenge pontját, nevezetesen a széles népesség-rétegek funkcionálisan szükségszerű depolitizálását.

3. Az egyetemisták és a diákok mozgalma egy olyan potenciálból jön létre, amely nem gazdaságilag, hanem szociálpszichológiai magyarázható

Az egyetemisták és a diákok tiltakozó csoportja privilegizált helyzetben van. Itt a konfliktusokat nem lehet a megkövetelt fegyelmek miatt vétkes nagyságával mérni, ezeket csak a kudarcok sajátos jellege lobbanthatja lángra. Az egyetemisták és a diákok nem a szociális kártalanítás rendelkezésre álló kategóriáiból való nagyobb részesedésért (a nagyobb bevételért és a több szabad időért) harcolnak. A tiltakozásuk inkább magának a „kártalanítás”-nak a kategóriája ellen irányul. A polgári családokból származó fiatalok tiltakozása kivonja magát a generációk óta megszokott autoritási konfliktusok hatóköréből. Az ő szocializációjuk inkább a közvetlen gazdasági kényszer alól felszabadult szubkultúrákban játszódott le, ahol a polgári morál hagyományai, és ennek kispolgári származékai elvesztették funkcióikat. Az inkább liberális nevelési technikák olyan tapasztalatokat tettek lehetővé és olyan orientációkat alapoztak

meg, amelyek összeütközésbe kerültek a szegénység ökonómiájának konzervatív életformájával.

Így létrejött az elvi értetlenség a fölöslegessé vált erények és áldozatok értelmetlen reprodukciójával szemben – értetlenség azzal szemben, hogy miért van az, hogy az egyes ember életét a technológiai fejlettség magas szintje ellenére még mindig a hivatásszerű munka, a teljesítmény köré szerveződött verseny etikája, a státuszkonkurencia nyomása és a birtokló eldologiasítás értéke határozza meg? Miért van az, egy szóval, hogy a „létezésért való küzdelem” az elidegenedett munka fegyelmén, az érzékiség és az esztétikai kielégítés kiiktatásán keresztül valósul meg?

Az új szenzibilitás számára egyre elviselhetlenebb a gyakorlati kérdéseknek a depolitizált nyilvánosságból való kiiktatása. Ebből politikai erő természetesen csak akkor fog adódni, ha ez a szenzibilizálás egy megoldhatatlan rendszerproblémára vonatkozik. A jövő szempontjából én csak egy ilyen problémát látok. A társadalmi gazdagság mértéke, amelyet egy iparilag fejlett kapitalizmus létrehoz, és a technikai és a szervezeti feltételek, amelyekre támaszkodva ezt a gazdagságot megtermelik, egyre nehezebbé teszik, hogy a státusz-hozzárendelést az individuális teljesítményértékeléséhez kössük, akár csak szubjektív értelemben is. A tiltakozási mozgalom végképp

szétzúzhatja ezt a törékennyé váló teljesítmény-ideológiát.

4. A diákok és az egyetemisták tiltakozása sok tekintetben olyan interpretációkat követ, amelyek vagy bizonytalanok, vagy igazolhatóan hamisak, de minden esetben alkalmatlanok arra, hogy belőlük cselekvési maximákat vezessünk le

A jelszavak között, amelyek az egyetemisták aktív részének cselekedeteit meghatározzák, véleményem szerint van három olyan állítás, amely a marxi társadalomelmélet köréből származó nagyon nehéz és le nem zárt vitákat a közhely-igazságok jól kezelhető formájára hoz.

Először is fontos szerepet játszik az a meggyőződés, mintha bizonyítva lenne, hogy az államilag szabályozott kapitalizmus a tőke-értékesülés megoldhatatlan problémáival küzd. Marx a maga válságelméletét a munka értékelméletéből vezette le. Nem ismerek egyetlenegy, a jelenlegi gazdasági rendszerre vonatkozó empirikus vizsgálatot sem, amely a munka értékelméletére épülne. Ennek érvényességét ezért félre kell tennünk. Azt ugyan plauzibilissé tudjuk tenni, hogy a tőke-értékesülés privát formájával tételezett érdekek meghatározzák a legfontosabb beruházási döntéseket, és így azokat is, amelyek meghatározzák a tudományos-technikai haladást, vagy inkább ezt

a gazdasági növekedés militarizálása irányába tolják el. Ez ugyan eléggé aggasztó, de nem fenyegeti a társadalmi rendszer stabilitását.

Aztán az a meggyőződés is fontos szerepet játszik, mintha bizonyítva lenne, hogy a társadalmi-gazdasági osztályok közötti, továbbra is fennálló ellentétek még ma is egy politikai konfliktus felé mutatnak. Ennek az állításnak a helyessége ellen szól az uralmi rendszer egész organizációja, amely egyszerre két célt követ: egyrészt a gazdasági stabilitást, másrészt a tömeges politikai lojalitás biztosítását. A szociális kártalanítások elosztását egy intézményesített tudományos-technikai haladás bázisán minden tapasztalat szerint úgy irányítják, hogy a rendszert fenyegető osztálykonfliktus maga nagy valószínűséggel látens maradjon. Vele szemben a veszélyelhárítás összes eszköze mobilizálva van, miközben a társadalmi fejlődés diszparitásai-ból adódó peremkonfliktusok, amelyek, azáltal, hogy fel tudnak lépni, már maguk is a kisebb veszélyesség szimptomái. Az észak-amerikai feketék, vagyis egy olyan csoport példáján, amelyben mindenféle súlyos diszparitási konfliktusok kumulálódnak, meg lehet mutatni, hogy az alulprivilegizálás ma már nem esik egybe a kizsákmányolással. A négerék (eltérően a proletariátustól a 19. század végén és az integrált munkásságtól a 20. század közepén) már

nem tudnak erőszakot kifejteni a kooperáció megvonásának fenyegetésével. Megfordítva, azok a csoportok, amelyek erre még képesek, ma már nincsenek a lojalitást veszélyeztető mértékben alulprivilegizálva.

Végül az a meggyőződés is fontos szerepet kap, mintha bizonyított lenne, hogy van egy kauzális összefüggés a fejlett kapitalista országok gazdasági stabilitása és a harmadik világbeli országok katasztrofális gazdasági helyzete között. Én nem kételkedem abban, hogy a társadalmi és gazdasági kiinduló feltételeket az ipari fejlődés számára ezekben az országokban a mai ipari társadalmak történetivé vált imperializmusa teremtette meg. De sok minden szól emellett, hogy az első és a harmadik világ országai közötti gazdasági kizsákmányolás viszonyait fölváltja valamiféle stratégiai függőség és növekvő diszparitás. Nemzetközi szinten az alulprivilegizálás egy felháborító jogfosztás formáját jelenti, ami azonban már nem azonos a kizsákmányolással. Ez magyarázza azoknak az igényeknek a moralizálását, amelyeket az egykor kizsákmányolt országok a hajdani gyarmatosító hatalmakkal szemben ma meggyőzően bejelentenek.

Ez a három bírált alapmeggyőződés képezi (amennyire látom) az SDS-ben azt a pillanatnyilag uralkodó vonatkoztatási keretet, amelyen belül az egyetemista- és diáktiltako-

zások szerepét értelmezik. De ennek szükségképpen félreértésekhez kell vezetnie.

Az első félreértés abban áll, hogy az akciós játéktér egy forradalmi vagy legalábbis egy forradalom felé mutató szituációként határozható meg. De erről egyáltalán nincs szó. A forradalmi helyzetnek minden, de tényleg minden általánosan akceptálható jele hiányzik. Egészen biztosan hiányzik a nyomasztó erőszak érzése, a tudatilag általános szituáció elviselhetetlenségének érzése. Ahol az elviselhetetlenséget még definiálni kell, ahol a jogtalanság még nem manifeszt, a felháborodás pedig még nem a tömeg reakciója, ott a felvilágosításnak meg kell előznie a jelszavakat. Aki ilyen körülmények között taktikailag forradalmi átalakítást vizionál, és agitációval ezen munkálódik, az egyszerűen az örület áldozata.

A második félreértés abban áll, hogy az akciós játéktér az antikapitalista tiltakozás nemzetközi egysége határozza meg. Erről szó sincs. Jogos a fölháborodás az amerikaiak Vietnámban, a szabadság nevében elkövetett barbársága ellen; és az is biztos, hogy ennek a higiéniai kiirtó akciónak (egy olyan ország részéről, amely híres a kezdeti alkotmányos princípiumairól) a politikai leleplezése a legsürgetőbb feladatok közé tartozik. De az emocionális szintű azonosulásnak – a Vietkonggal,

a nagyvárosi slum-ok négereivel, a brazil gerillaharcosokkal, a kínai kulturális forradalom képviselőivel vagy a kubai forradalom hőseivel – nincs politikai helyi értéke. Ezek a szituációk ugyanannyira összehasonlíthatatlanok, mint azok a problémák, amelyeket fölvetnek, és mint azok a módszerek, amelyekkel közeledni lehet hozzájuk.

5. A szituáció hamis felbecsüléséből következik egy végzetes stratégia, amely nemcsak az egyetemistákat és a diákokat izolálja hosszabb távon, hanem meggyengíti a demokratizálásra törekvő társadalmi és politikai erőket

A szituáció rossz felmérése a diákmozgalom legaktívabb tagjait szemmel láthatóan képtelenné teszi arra, hogy felismerjék az akciós játéktér határait és a rendelkezésre álló eszközök karakterét.

Az új demonstrációs technikák, amelyek csak szimbolikus cselekedeteket foglalhatnak magukba, a régi SDS-esek fejében a közvetlen forradalmi harc eszközeivé alakulnak át. Egy vörös zászló a megfelelő pillanatban, a megfelelő tetőn, felvilágosító hatást válthat ki; áttörheti egy tabu határát, félresöpörhet egy gátat, amely a felvilágosítási folyamat útjában áll. De az valami egészen más, ha egy ilyen szimbólum a maga tételezőiben azt az illúziót kelti, hogy ma is

lehetséges a Bastille ostroma. Ahogy a frankfurti egyetemen a pünkösdi hetében, pontosabban a szerdáról csütörtökre történtek félreérthetetlenül mutatják, egyes vezető szereplők hajlamosak összecserelni az egyetem megszállásának virtuális folyamatát egy valóságos hatalomátvétellel. A szimbólum és a valóság ilyen súlyos összecserelése a klinikai szférában kimeríti az örület tényállását. Aki a fiatalok tiltakozási pszichológiájából származó technikákat nem felnőttként, vagyis a virtuális karakterük tudatában alkalmazza, aki mint a gyerek önnönmagát, komolyan veszi e technikákat, az bizony infantilizmus áldozata lesz.

A realitás és a vágyfantázia összecserelésének következményeként a tömeges felvilágosítás egyedül használható stratégiája helyébe a látszatforradalom taktikája lép. Ahogy az utóbbi hetekben világosan látni lehetett, az agitáció foglalja el a diskusszió helyét. A prejudikált ismeret elnyomja a vizsgálatot. A permanens cselekvési kényszer hatására eltűnnek az elemzések. A jelszavak, amelyeket már említettem, látszólag elegendők arra, hogy a forradalom hamis tudatának csalóka jó lelki ismeret adjanak. A konfrontációs politika gondosan őrzött félhomályban bontakozik ki, melynek egyik oldalán a szimbolikus kényszerítés áll, amely valóban kikényszeríti a figyelmet, a másik oldalán pedig a

faktikus erőszakgyakorlás, amelytől az emberek azt várják, hogy hatalmi pozíciókat nyerhetnek általa. Ez a félhomály egy éve homályba borítja a világos distinkciót az erőszak-alkalmazás és a provokáció között; miközben a mi szituációnkban magától értetődőnek kellene lennie az erőszakmentes ellenállás technikáira való korlátozódásnak.

A látszatforradalom taktikája végül egy olyan viselkedésben jut kifejezésre, amely minden áron az erők polarizálását keresi. Ez a rövidlátó perspektíva kizárja a szövetségi politikát, kizárja a jövőbeli kockázatok preventív kerülését, kizárja a szabadságot és a jogot garantáló alkotmányos intézmények elismerését. És csak a diákok és a munkásság egységének ráolvasásszerű megteremtését tartja szem előtt. Ahhoz vezet, hogy a diákok félreismerik az akciók játéktér határait, amelyeket egyrészt a tömegmédiák, másrészt a szakszervezeti apparátusok definiálnak.

Az elmúlt héten a forradalom hamis tudata az értelmiség azon gyengeségeiből élt, amelyek nyugalmas időkben a *déformations professionnelles*-hez tartoznak, de mozgalmasabb időkben, ha kilépnek a személyes pszichológia álom-birodalmából, politikai erőszakká válnak, amit én botrányosnak tartok. Mindenekelőtt az agitátor szerepére gondolok, aki – mert elvesztette a realitás-kontaktust – már csak a tömeg-reakció

realitását ismeri és ismeri el, aki rövid távú nárcisztikus kielégülésekből élve, az akciót az egyik megerősítéstől a másikhoz hajtja előre, a pusztá önigazolás kedvéért. Gondolok továbbá a mentor szerepére, aki mert immunis a tapasztalattal szemben, sűrke szókinccsel egy ortodoxiát kényszerít rá minden tudati homályra, hogy racionalizálja azt, amire másnak nincsenek szavai. Végül gondolok az ide utazott harlekinre a látszatforradalmárok udvarában, aki – mert oly sokáig kölcsönözte a hiteltelen metaforákat a húszas évek nyelvhasználatából, a maga következmények nélküli verseiben – most egy csapásra a forradalom költőjévé felemelkedve – még mindig elhárítja a felelősséget, és nem foglalkozik a kiváltott ingerek gyakorlati következményeivel.*

FORDÍTOTTA WEISS JÁNOS

* „Akkor is és most is nagyon szórakoztatott a szereposztás az örület politikai színházában. Az agitátor, aki az akciót az egyik megerősítéstől a következőhöz hajtja, Hans-Jürgen Krahl [aki ekkor mindössze 26 éves]; a mentor, aki immunis a tapasztalattal szemben, és a legitimációs ortodoxiát rákényszeríti az »elhomályosult tudatra«, Oskar Negt [...]; az ide utazott harlekin [pedig], aki az 1920-as évek kék virágát, az osztályharcromantikát elővárazsolja a forradalmi sapkából, Hans Magnus Enzensberger.” Lásd Manfred Lauerermann: *Vierzig Jahre* 1968, i. m. 135.